

Magyar Játékszín

A színház: ennek a népnek a szolgálata

BESZÉLGETÉS BESSENYEI FERENCCEL

„Azt eddig is tudtam, hogy van két-három férfin színész (épp a legnagyobbak közül), aki darabjaiban feladatot lát (vagy látna, ha rábíznák), s ezt senki se bizonyította be szebben, mint legutóbb Te az Áruló-ban.”

Németh László

„A Bánk bán szövege alig százlapnyi könyvecske. A magyarázó vita róla száz kötetben sem férne el... Elmondhattam volna én is... egy százegyedik tanulmányban nem mai keletű — Besseneyei és Sinkovits tapasztalati észrevételeitől élesült — véleményemet.”

Illyés Gyula

AZ EGYÜVÉ TARTOZÁS SZÉPSÉGE

— *Fiatalon kerültél a szegedi Városi Színházhoz. Nyilván azért éppen ide, mert a szomszédvár: Hódmezővásárhely szülötte vagy. Ez önmagában természetes, de természetes volt-e az a családban, hogy színésznek állj. Volt-e valami élmény vagy belső, családi erő, amely téged a színház felé mozdított?*

— Távoli perifériákról indultam én az élet és a színház felé egyaránt, de szerencsére útvájam akadtam egy nagyszerű embernek, Tóth Lajosnak, Hódmezővásárhely akkori kántorának és énektanárának. Ő vett be engem a szegedi—vásárhelyi egyesített nagy kórusba, mert tudta, hogy szép hanganyagom van. A basszusszólamot tanultam, és fújtam Palestrinát, Kodályt, Orlandót, Lassust, Bachot, Haydn oratóriumait. Ezeken az estéken szereztem az első gyönyörűséges élményeimet. Ott ülteték belém a közösség örökös és szépséges együvé tartozásának az érzését. Ott éreztem meg, hogy milyen jó összejárni próbára, együtt énekelni, együtt tanulni, egymásért fegyelmezni magunkat. Mi, elvadult kölykök ott tanultunk meg fegyelmezetten élni.

— *Tóth Lajos ezek szerint a kodályi eszményről is tudhatott már.*

— Bizonyosan, bár az a gondolat, hogy egybe lehet énekelteni egy közösséget, egy nemzetet, s hogy a muzsika ilyesmire is képes lehet, nem volt egészen közismert akkoriban. Velem azonban éppen ez az élmény érezte meg — nem is annyira a művészet nagyságát, mint inkább azt —, hogy az ember méltóságát csak a jól működő közösség tudja kibontakoztatni; s nekem ezt kell szolgálnom egész életemben.

Enélkül csavargó vagy gengszterfőnök lehettem volna a hódmezővásárhelyi Cigányérparton, ahol születtem. Az Észak utcán, amely a város legutolsó utcája volt. De én kétszeresen is szerencsés voltam, mert ott és akkor ért egy másik eligazító élmény. Kiscserkész koromban találkoztam Szabó János katonakapitánnyal, aki a kilences honvéd gyalogezred zenekarából szerelt le. Csodálatos, nagyszívű ember, akiben az egész emberiség jósága mind benne volt. Hozzá mentem el, hogy tanítson engem zongorázni. Valamilyen zongorakönyvet vittem, de ő kihajította a hónom alól, és a markomba nyomott egy hegedűt: „— Ezt akárhová magaddal viheted, zongora, meg lehet, hogy nem mindenütt lesz!” — Négy vagy öt évig hegedültem nála, de nem is ez volt az élmény, hanem a próba utáni minden esti beszélgetés a sötétben, hogy ne kelljen lámpát vagy gyertyát gyújtani. Mert villany még nem volt a szobájában. Végül kikísért a kapuba és ott folytatta. Órákon át beszélgettünk, s én talán ezeknek a beszélgetéseknek köszönhetem, hogy egy értelmesen leélt élet igénye felcsillant előttem. Az igény, hogy amit csinálók, az mindig valahogyan különb legyen, mintha más csinálná. Apám azonban korán meghalt, s a hegedülést abba kellett hagyni. Öten voltunk testvérek, s nekem dolgozni kellett, különben éhen hal az egész család. Én voltam a legidősebb.

Tóth Lajos segített rajtam újra. Ajánló levelet írt Kardoss Géának, aki a gyönyörű faszínházat bérelte a társulatával, hogy hallgasson meg engem, s vegyen fel a kórusba. Akkor mindenkinek ott kellett kezdeni. Féltem, reszkettem, ott bók-lásztam a Népkert körül, mert szégyelltem bemenni. Napok múlva Tóth Lajos bátorítására aztán mégiscsak elmentem a meghallgatásra. Zách János és Horváth Jenő, a színész, ült a nézőtéren. Zách vett föl engem színésznek, Horváth Jenő jóváhagyásával. A főiskolát távolról kellett elvégezni, följárni Pestre, Galamb Sanyi bácsihoz, és vizsgázni az akadémiára. Öreg ripacsok, ripacs kóristák közé kerültem, s nagyon-nagyon szégyelltem magam közöttük. Vagányok voltak, adták a nagyot, én meg nem tudtam csoportban hülyéskedni. Még tánciskolába se jártam soha, mert pirultam, hogy ott összeér a mellünk. Rettenetesen gátlásos voltam. Esténként rohantam haza. A szegedi Sándor utca 4-ben laktam, ahol egy gázlámpa égett az ablak alatt. Annak a fényénél olvastam, olvastam, mint a megszálott. Esküszöm, sokszor még most is azoknak a könyveknek az emlékeiből élek, mert amikor már elindult velem az élet, arra is alig volt időm, hogy a szerepekkel megbirkózzam, hozzájuk olvassak, s megtanuljam a szerepek „történelmét”.

— *Íróknál gyakran látni, hogy milyen sokáig tudnak gazdálkodni a gyermek-és az ifjúkor élményeiből. Színésznél is lehetséges ilyesmi? Lehet, hogy ezek a szegedi évek voltak a Te egyetemeid?*

— Egészen biztosan. Azt láttam és tudtam, hogy most már színész leszek, hiszen arra nem lesz pénzem soha, hogy énekes legyek. Öt pengő volt egy énekóra. Jártam ugyan egy olasz nőhöz Szegeden, de folyton mozgott a társulat, s éneket nem lehet menet közben tanulni. Maradt tehát a színház. Arra kellett fölkészülni. Néztem az embereket az utcán, a színészeket a színpadon; próbáltam a titkukat megfejteni. Horváth Jenőtől a színház lángoló, önfeláldozó szeretetét, Záchtól pedig a játék magasabb rendű, kulturáltabb építését, szerkezetét, a tempó és ritmus különbségét tanultam. Ezt azóta se tudja mindenki. Sokat tanultam tőle mozgásban, magatartásban, a versek tökéletes értésében. Csodálatos dolgokat árult el nekem. Szeretett engem, és a többiek is szerettek. Rendes, szeretetre méltó fiú voltam én sokáig. Később meg már nem értem rá elrohadni, mert annyi föladat jött, hogy nem tudtam mással törődni. Gyönyörűségeken szép élményekkel kezdtem én el ezt a mesterséget. Akkor mindent olyan odaadással csináltam, mint a megszálott. Ha most erre, amikor már elmúlt egy élet, visszagondolok, valami nagy-nagy hiányérzet támad bennem. Olyannyira megváltozott a színház körül a világ.

A LEGNEHEZEBB HELYZETBEN TÖRTÉNTEK A LEGNAGYSZERŰBB DOLGOK

Az én nemzedékem nagy hittel indult ezen a pályán, s azzal a reménnyel, hogy mi fogjuk pótolni azt a késedelmet, amennyivel a magyar színház elkésett az európai időszámítástól. Nem volt ez oktalan remény. Itt volt ez a harminc-valahány év, amelynek az első részében óriási dolgok történtek a színházi világban. Bármilyen furcsán hangzik: a legnehezebb helyzetben történtek a legnagyobb szerűbb dolgok. Egy-egy bemutató erkölcsi, szellemi, nemzeti erőpróbát jelentett. Különösen a magyar írók bemutatása *Dobozytól* kezdve, *Darvason* át *Illyésig* és *Németh Lászlóig*. Olykor szinte reszketett a levegő. Mert együtt lendültünk föl az íróval, együtt gondolkodtunk, s tudtuk, hogy akkor tisztán gondolkodni annyit is jelent, mint mást gondolni.

KOSSUTHKÉNT KISFALUDI STROBL
ZSIGMONDDAL ÉS ILLYÉS GYULÁVAL

UNGVÁRY LÁSZLÓVAL

Ezek az írók pedig mertek mást gondolni, mint a hivatal, bármilyen veszélyes is legyen az. És ez a bátorság átsugárzott a világirodalmi előadásokra is. A *III. Richárd* bemutatója olyan volt, hogy lábujjhegyen jártunk a színházban. Az idegeinkben és a valóságban ott élt egy valódi Richárd, aki akármelyik pillanatban azt tesz velünk, amit akar. *Az ember tragédiája* olyan hatalmas tett volt, hogy felelősségre is vontak érte bennünket. *Rákosi* azt mondta, hogy a nézők tapsolnak a demokrácia ellen. Hiába volt az érv, hogy nem ellene, hanem épp ellenkezőleg, hálából tapsolnak, a bemutatót köszönik, az volt a válasz, hogy jelentések jöttek a gyárakból: leesett a termelés Madách pesszimizmusa miatt. Ilyen légkörben mást gondolni merészség, sőt hősi tett volt. Az ember az egzisztenciájával, az életével játszott. De épp ez volt a szép.

— *Mint egy fiatalabb korosztály tagja, mindig gyanakszom, hogy nem a messzeség szépíti-e meg ennyire az emlékeket. Az ifjúság visszfénye. Láttad, vagy egyáltalán láthatad-e azt, hogy mi minden történik a színház falain kívül az ötvenes években?*

— Persze, hogy láttam, láttuk. Hiszen ha nem láttuk volna, hogy mi történik kívül, akkor bent a színházban nem tudtunk volna leleplező előadásokat teremteni. Természetesen nem láttunk mindent, de biztos vagyok benne, hogy a színház segí-

tette a társadalom tisztulását, benne élt a társadalomban. A társadalom volt az iránya a színháznak. Azt tartottuk jó művészetnek, amely az embert önnön méltóságára ébreszti rá. Amely azt tudatosítja, hogy ember, te több vagy a sorsodnál. Tisztább, okosabb, nagyszerűbb, szeretetre méltóbb és többre érdemes, mint a mai sorsod. A legjobbat működtesd magadból, különben elsöpör az élet! Mióta művészet van a világon, ez a biztatás a dolga, s mi akkor azt éreztük, hogy jól mondjuk ezt a biztatást. A szellemi fölvilágosítást, fölvilágosodást szolgáljuk a szörnyűséges sötét-ségben. Lehetett tévedés is az elképzeléseinkben, de el sem tudja hinni, aki nem élte át, hogy nem süttött ilyen világosan a nap. A kétségeinket csak az tudhatja, aki velünk együtt megtanult félni. Mert akármilyen szabadok voltunk is a színházban, a szabadságunknak azért félelmetesen szűk határai voltak.

— Ennek ellenére — gondolom, Te is így látod — ez a Te legfényesebb korszakod, hiszen ekkor játszottad végig a magyar és a világirodalom szinte legnagyobb hőseit a Nemzeti Színházban.

— Még azt is remélem, hogy ezek nemcsak az én élményeim, hiszen a *Dózsa*-vagy a *Fáklyaláng*-bemutató korszakalkotó jelentőségű volt nemzeti életünk megismerésében. Annak a felismertetésében, hogy mi egy nép, egy nemzet vagyunk végül is. Akár az *Ozori példában*, akár a *Dózsában*, a *Fáklyalángban*, akár a *Galileiben*, a *Széchenyiben* rengeteg fölvilágosító, rádöbbenő momentum volt, amelyből az emberek megtudhatták, hogy merre kell keresnünk az életünk igazságát. És a közönség lélegzetvisszafojtva, kitárt lélekkel élte végig az előadásokat. Oda tudott állni az érték mellé.

— Sokszor talán jobban, mint a színház. Mert azért azt ne feledjük, hogy éppen az említett kortársi írók darabjait olykor ellenállás fogadta elismert színészek részéről is. Ha másért nem, „mondhatatlan” szövegük miatt. Bár nyilván ez a látszólagos kifogás egészen más indulatokat takart.

— Igen, igen. De tudni kell, hogy mindig nagyon sokrétű egy-egy színházi társulat. Sokféle szellemi csoportban élnek az emberek, és vannak szellemi csoportok, amelyek nem tudnak vagy nem akarnak bizonyos gondolatokat, sőt még erkölcsöt sem megérteni. Akkor valójában a buta színészek álltak ellent, akik ahelyett, hogy a színészi eszközeiket hozzátörték volna ezekhez a magasrendű, a legnagyobb művészeket is igénybe vevő hatalmas szellemi katedrálisokhoz, inkább a katedrálisokat akarták magukhoz rontani. Szégyenletes, hogy ceruzával közeledtünk *Németh László* gyönyörű mondataihoz, megcsönkítettük őket azért, hogy némelyeknek ne kelljen magukon erőt venniük. Ilyenek csakugyan voltak, de azért általában a színház fölismerte önmaga föladatát — különösképpen a Nemzeti Színház. Fölismerte a művekben rejlő csodálatos erőt, és kialakult a színházban egy olyan kör, amely hűséggel képviselte legnagyobb íróink szellemét.

— Tehát nem tagadod meg végül is azt, amit az ötvenes években alkottál, csak azért, mert ezek az évek olyanok voltak, amilyenek?

— Hogyan tagadhatnám meg? Hiszen ennek a mesterségnek nem változhat a lényege, akármilyen idők járnak. A színház és a színész művészete az emberábrázolás. Nem több, nem kevesebb. Ellesni az embernek egy csodás pillanatát és afölött megállítani az időt: nézd meg, ilyen vagy, ilyen lehetsz, vagy ilyen lehetnél volna. Segíteni az embernek a példa erejével. Különösen ha bajban van. Ha bajban van az emberiség, ha bajban van a társadalom, akkor kétszeresen is az a dolga a színháznak, hogy egy jó szóval segítsen. A színháznak mindig úgy kellene állnia, mint a bajbajutott hajón a kapitánynak. Hogy a bajbajutottak tudjanak honnan erőt méríteni. A színháznak minden időben és minden helyzetben kutya kötelessége tudni, hogy mi az emberszabású élet. Nem véletlen, hogy akik gondolkodni tudtak a világon, akik meg akarták menteni számunkra ezt a picike kis emberi létet, a színházat sem kerülték el. Hogy mást ne említsék: *Marx*, *Engels*, *Lenin* nemcsak közgazdasági tanokat hirdetett, nemcsak az osztályharcról írt, de a művészetről, s benne a szín-

házzról is, mint az emberméltósághoz való hűség példájáról, s mint társadalomformáló erőről. Ez a hűség minden időben és minden széljárásban kötelező. Minél ember-telenebb a helyzet, minél nagyobb nyomás nehezedik a társadalomra, vagy a népemre, annál inkább kötelességem megtalálni a kivezető utat. Azt az utat, amelyen ki lehet menteni nehéz helyzetéből a népem, a társadalmam; meg lehet menteni a lelkét. Ha nem ez a hivatásom értelme, akkor semmi értelme nincsen.

— *Ez most, úgy érzem, azoknak a hősöknek a hangja is, akiket akkortájt játszottál. Azonban ahogy telt-múlt az idő, egyre kevesebb szerep jutott ezeknek a hősöknek a színpadon, s mintha Te magad is kevesebbszer volnál látható...*

JÁGÓK A NÉZŐTÉREN

— Bármilyen fájdalmas számomra, ez így van. Tudom, hogy óriásit fejlődött a gazdaság, összehasonlíthatatlanul jobban élünk, mint akkor, de az eszményképeinket elveszítettük valahogy. A deheroizálásnak áldozatul estek a legnemesebb erkölcsi és életpéldákat adó emlékképeink. Szörnyűséges hibákat követtünk el. A szellemi élet föltette magában, hogy most megnézi a dolgok másik oldalát is, és ezen a címen elkezdtünk vacakul vájkálódni a hősök magánéletében, mellékes cselekedeteiben, és már nem láttuk a fő cselekedeteiknek a lényegét. Leromboltunk egy csomó eszményképet, és ma már ott tartunk, hogy sokan rettenetesen dühösek azokra, akik magasabb rendű életre akarják kényszeríteni őket. Az *Othellót* például eljátszottuk a régi Nemzetiben a fölszabadulás után, óriási sikerrel. Az az épület ebből a színdarabból olyan előadást nem látott, mint amilyen a miénk volt *Szörényivel* és *Majorral*. *Nádasdy Kálmán* rendezte, akinél nagyobb szellem nem élt abban a korszakban a színházi világban. Tökéletes volt. Vele dolgozni: ennél többet, nem hiszem, hogy élet adhat. A háború után történt, amikor az emberek lelkében a sérelmek alatt ott volt az öröm is, hogy végre békében egymásra találhatnak, akik szeretik egymást; most már szeressünk, éljünk! És aki ezt el akarja rontani, annak pusztulnia kell. Tehát Jágót gyűlölték s imádták *Othellót* és *Desdemonát*. Múlt az idő: húsz év után eljátszottuk a Madách Színházban. Nagyon rangos szereposztásban, sokak szerint jól, csak közben kiderült, hogy Jágók ülnek a nézőtérben.

— *Biztos vagy ebben? Nem az előadásnak a sugallata az a Jan Kott-i gondolat, hogy a világ olyan, amilyennek Jágó látja, de Jágó gazember?*

— Nem, ez lehetetlenség. Lehetetlenség, ha a közönség nem erre rezeget. Mindent megpróbáltam a színpadon, hogy megmutassam azt a csodálatos vágyat, amelyet *Shakespeare* az *Othellót* játszó színész nyakába akasztott. Ezt a csodát én húsz-huszonöt év tapasztalatával úgy tudtam működtetni, mint soha azelőtt. De minél tökéletesebben csináltam, annál nevetésesebb lettem. Tudom, hogy egy előadás „sugallata” is lehet ilyen. Ezt a szellemet is ki lehet szolgálni. A közönség alantasabb indulatához is lehet valamit idomítani. De miért lehet? Mert van!

— *Az azért elgondolkodtató: vajon ki lehet-e mondani népi-nemzeti méreteken, hogy egyszerűen megromlottunk.*

— Biztos, hogy az egymáshoz való viszonyunk aggasztóan megromlott. Nem tisztel senki senkit, és ez a folyamat az eszményképeink lerombolásával kezdődött. Előbb őket gyanúsítottuk, aztán az élöket. Vagy éppen egyszerűen. Vádaskodás, gyanúkéltés, bizalmatlanság: ez egy év alatt elharapózik, és volt rá tíz vagy tizenöt. Ötvenhat után is még folyosófelelős volt a házban. Folyosófelelős! Nem kerülhetett be egy idegen konzervdoboz vagy egy cigarettásdoboz a személtládába; el kellett égetni vagy letépni róla a címkét: ne tudják meg, hogy neked valakivel valamilyen kapcsolatod van. Egyszer aztán jött a házmester, a drága Huszár néni, s azt mondta — „Művész úr, most már azért mégiscsak más a világ!” — „Miért, Huszár néni?” — „Tudja, művész úr, olyan szép szemetjük van!” — Mit gondolsz, honnan tudta? Onnan, hogy addig is figyelte. Nagyon jó szándékú volt, nem ő a hibás. Hanem a helyzet. A történelmi helyzet, amely segített elrohasztani az egymáshoz való viszonyunk.

— *Ha így van, akkor is a mi részvételünkkel ment ez végbe!*

— Ez a borzalmas. Az, hogy a rossznak sokkal nagyobb a hadserege, és tehetetlen vagy vele szemben. Egy darabig azt hittem, hogy a színház ellent állhat a csábításnak. Ezért is mentem át *Ádám Ottó*hoz a Madách Színházba. Rájöttem ugyanis, hogy van valami igazság abban, amit ő mond: ebben a szörnyen elszabadult világban egyetlen esélyünk van: mivel megváltani nem tudjuk, teremtsünk benne egy picike kis harmóniát. Minimális program ugyan, de ebben egyetértettem vele. Mi különben is sokáig jól megvoltunk egymással, még az Othello körüli viták ellenére is. De az ő elképzelése se sikerült, s nem vagyok biztos benne, hogy ebben nem ludas-e maga a közönség is. Hiszen a közönség nem is jelentéktelen része folyton azt magarázza, hogy az olyasmi, mint a *Hamlet*, unalmas. Lehet unalmas? Nem mi lettünk Polóniusok? Akiknek bohózat kell vagy trágár adoma, különben elalszunk? Nem a társadalomban jött fel a szemét is közben?

— *Az is lehet azért, hogy nem a művet tartja mindenki unalmasnak, aki ilyesmit megfogalmaz, hanem csupán az előadást.*

— Igen. Lehet a darab elé állni, s el lehet torzítani mindent. Lehet, hogy a színpad olykor kevesebb hatásban, mint amit el kellene tőle várni, de az a borzasztó, hogy azok a szennyes előadások, amelyekben az a tét, hogy lehet-e lóval..., azok semmivel sem jobbak. Csak legfeljebb szellemtelen az irodalmi anyag is. Mégis azoké az érzékelhető siker.

ININCS, AKI VISSZAKÉRDEZ

— *Kétségtelen, hogy ma más „eszmények” jegyében szerveződnek a színházak, mint akár tizenöt vagy húsz évvel ezelőtt; és a közönség hangosabbik része is ezeket az új fogantatású előadásokat tapsolja. Ez valóban összefüggésben lehet bizonyos eszmények lerombolásával és a hőstelenítéssel. Az azonban már kevésbé, hogy az új színházi vezetők egyike-másika egyszerűen korszerűtlennek tartja szakmai szempontból néhány színészünket épp azok közül, akik az utóbbi évtizedekben valósággal a vállukon vitték — inséges szellemi időkben is — a nemzeti színjátszást. Tehát nem a gondolkodásukat feltétlenül, hanem a művészetüket, az eszközeiket, a hangjukat tekintik idejét múltnak.*

— Pontosan meg is fogalmaztad. Ezen a hangon, ami nekem van, ebben a zenekarban nem lehet megszólalni. Főlősleges, nem kell.

— *De kinek nem kell? Csak néhány embernek, vagy a közönségnek sem?*

— Egyszerűen ez a hangszer nem kell. A közönség most máshoz van hozzászoktatva, és ki is van szolgáltatva. Hiszen nem tudja pontosan, hogy mi a jó és mi a rossz. Gondold meg, még negyvenéves sincs ez a társadalom! A közönség jó része csak most esik át az első olvasmányok, az első színházi előadások mérgezésén. Könnyű tehát megtevesztetni, félrevezetni. Van, akinek eleve a szemét tetszik, merő sznobizmusból, s van, akit a mellette ülő tetszése megzavar. Csak azt látja, hogy annak borzalmasan tetszik, ami ellen pedig ő — szíve szerint — berzenkedne. Ez a társadalom most kezdi észrevenni annak a lehetetlenségét, hogy ugyanannyit érjen az az ember, aki vacakot csinál, mint az, aki minőséget hoz létre. Itt egyelőre még csak csinnadrattát kell csinálni mellette, és a vacak is sikeres lehet.

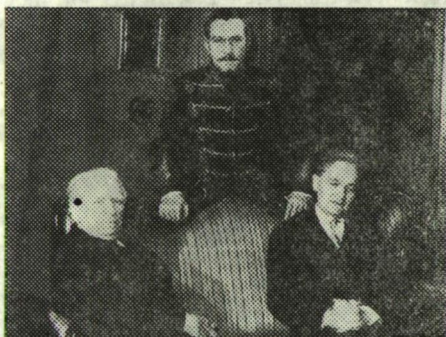
— *Gondolod, ha itt népszavazást rendeznének, hogy kell-e a Te hangod, a Te művészeted, nemleges volna a válasz?*

— Népszavazás ebben a dologban természetesen nem dönthet el semmit. Ezt a színház szellemi vezetői döntenek el. A baj csak az, hogy egy egyetemi rangra emelt főiskola tekintélyes tanári testülete ad diplomát és igazolja ezzel azokat, akik úgy döntenek, ahogy döntenek. Akik a prostituálódó előadásokat irányítják vagy azokban részt vesznek.

— Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a színházi vezetővé tett fiatal emberek — akik többnyire már nem is annyira fiatalok — sok tekintetben különb képességű és felkészültségű szakemberek, mint voltak sokan az elődeik közül.

— Ez így van, de azért van egy veszélyes ellentmondás ebben. Az, hogy a képesség és a tehetség között minőségi különbség van. A tehetség erkölcsi kérdés, erkölcsi kategória. Éppen annak az eldöntése, hogy a képességeimet mire használom. A tehetség ennyivel több a képességnél. Meg lehet tanítani a kutyát táncolni, az elefántot énekelni, a majmot trombitálni, de ez nem az erkölcsnek az a világa, amellyel színházat lehet irányítani. Adyt megfontolva: *Magyarországon tehetségesnek lenni, nagyobb karaj a közös fájdalomból.* Vagyis nagyobb felelősség! Felelősséget viselni és ébreszteni, ez volna a dolga a színháznak, Jó, tudom, nem vagyunk a reformkorban: a színházat is bele kell építeni abba a korba, amelyben élünk, és a kor állandóan változik. Folyton más formákat, más hangot kell keresni, s másfajta világot teremteni. De ezt a másfajta világot maga az ember csinálja az életben és a színházban is. Nem kellene tehát idegen szívvel kifordítani, otthontalanná tenni, mert úgy alkalmatlan lesz az életre.

Nem akarok én senkit vádolni, hiszen tudom, hogy nagyon jó képességű emberekről van szó. De nem hallgathatom el a véleményem, mert az becstelen hallgatás lenne: olyan tévutakon vannak, amelyekről, nem tudom, vissza lehet-e egyáltalán térni. Vissza lehetne ugyan, ha volna valaki, aki számon kér, aki igényt állít fel.

KISFALUDI STROBL
ÉS NÉMETH LÁSZLÓ KÖZÖTT

KODÁLY ZOLTÁNEKNÁL GALYATETŐN

Emlékszel biztosan egy interjúra, amelyben a fiatal rendező azt nyilatkozta, hogy a kispolgárságnak akar színházat teremteni. Itt és most! Ebben a társadalomban! Jó, akarja ezt, hiszen egyénileg megteheti. De miért nem kérdez vissza senki, hogy „Kérem szépen, miért tetszik ezt csinálni?”. „És kinek az érdekében tetszik ezt csinálni?”

Ebben a kritika is ludas, hiszen éppen neki kellene betáplálnia az igényt, a mi szellemünknek, társadalmi érdekeinknek és igazi értékeinknek megfelelőt. De a mai kritikának nincs valódi kapcsolata a színházzal. Ujjong a kétes értékűnek, s veszni hagyja, ami nem biztos, hogy a vesztőhelyre volna még szánva.

— Csakugyan volt már olyan pillanated, amikor elhitted, hogy művészileg korszerűtlen vagy?

— Most vannak ezek a pillanatok. Próbálok magam elhelyezni valahova és látom, hogy nincsen számomra hely. Mondom neked, ezen a rezgésszámon itt nem lehet megszólalni.

— Ez még nem bizonyíték a Te korszerűtlenségedre! Inkább csak arra, hogy nem egy nyelven beszéltek. Hol van az a pont, ahol az utak ennyire szétváltak?

— Nem tudok erre mást mondani, mint hogy a magyar színház ennek a népnek

a szolgálata. Lehet, hogy némelyek fülében örülségnek hangzik ma már népszolgálatot emlegetni, de én nem tudok mást elképzelni. Ha a színész egy néptanító erkölcsi színvonalára felküzdí magát, már nem élt hiába. Ezért mondom, hogy amíg a színház ennek a népnek a szabadegyetemévé nem válik, addig nem alhatna nyugodtan egyetlen szellemi vezető sem. Mert — ez is tény — ennek a népnek nagyon nagy szüksége van a fölvilágosodásra, hiszen az új fölvilágosodáson még nem estünk át. És ezt hatalmasabb reménnyel sehonnan sem lehet szolgálni, mint épp a színházból. Mégis, mi van most? Nézd meg, ha valaki elvégzi az egyetemet, ahol a tudomány-nak, a tudásnak mégiscsak van valamilyen szellemi, erkölcsi rangja, vagy ha kijön a gyárból, ahol az élet akár válságos helyzeteiben állt helyt, és elmegy este a színházba, ott az a probléma, hogy legyünk-e perverzek vagy ne. Miközben annyi a valóságos gond, hogy szinte elmondhatatlan.

Tudom, sok minden megváltozott azóta, mióta én ezen a pályán elindultam. Megváltozott többek között a művészet és a politika viszonya is. Ma a politika akarja intézni azt, amit régen a művészet tudott — sokszor kényszerűségből — a maga feladatának. Ez jól is van így egy bizonyos határig. De a színháznak, az emberi szellem szolgáltójának nem volna szabad ilyen módon megváltoznia, nem volna szabad ilyen nagyon kitérnie a valódi irányából, ahogyan azt ma teszi. Sokszor megborzongok: milyen jó, hogy ehhez már nekem nem sok közöm van; most már ebből kifelé megyek. Csinálják mások! És csinálják jól! De jót szolgálni rossz eszközökkel nem lehet! Mondtam már: nem merek senkit tehetségtelenséggel vádolni, sőt még rosszindulattal se, hiszen látom, hogy maga az élet csábít a prostitúcióra, a koszra, a vacakságra, de azt is látom — és nagyon szomorúan —, hogy a számomra legcsodálatosabb eszköz, a színház koszolódik be először. Az emberi nem egyik legnagyobb adománya. Pedig ha ezt jól használják, nála nagyobb segítőtárs nincs a társadalom-építésben. Hiszen úgy lehet működtetni a hatalom képviselőjében, mint a csodát. Hatalmasabb meggyőző erő minden politikusi beszédnél. Egy tisztán megfogalmazott színházi előadás óriási energia. Segítőtársat dob el magától, aki nem foglalkozik vele, aki hagyja elzúlni. Mert hagyják; sajnos hagyják.

Mostanában sokszor eszembe jut *Egressy Gábor* híres mondása, hogy a színház elhanyagoltatván az állam által, el fog korcsosulni. Éltető erő helyett erkölcsi dögvést fog a társadalomra terjeszteni. Megdöbbentő figyelmeztetés ez mindazok számára, akik a színházat csak önérvényesülésük terepének tekintik. Figyelmeztetés, hogy a színházat nem lehet a nép életétől függetlenül csinálni, nem lehet a társadalom periferiájára zúleszteni, mert akkor megalázó arra is, aki nézi, de arra még inkább, aki csinálja.

Ha eldobod a szemetet az utcán, a KÖJÁL perbe foghat. De ha a szellemedet mocskolják össze, akkor a szellemi KÖJÁL nem ordít? Nem ordít, hogy mi történik itt?

ARCPÍRÍTÓ EPIGONIZMUS

Nilván, ha itt most egy mérnök ülne veled szemben, másként fogalmazna. Esetleg a tervezés csodájáról beszélne. Ha egy matematikus ülne itt, azt mondhatná megoldásnak, hogy az embereket át kell nevelni matematikusnak, mert ezé a jövő és nem az erkölcsi nyavalygásé. De hát könyörgöm, egy színész mit mondjon arról, ami az életének az értelme? Ha erkölcs nincs, ha szépség nincs, ha nincs összetartó szellemi erő, kinek lesz fontos a tervezés, kinek lesz szép a csillagok járása, s kinek az érdekében számol a matematikus? A színház abban segít dönteni, amiben a matematika nem tud. Hogy szabad-e ember alatti módon élni vagy nem szabad. A színháznak a közös gondolkodás boldogságát kellene megteremtenie az országban, mert ez a közösség művészete. És elvileg meg is tudná teremteni, ha jól működne. A történelem mára levette azokat a szörnyűséges sebeket a lelkünkről, az agyunkról és szívünkről, amelyekkel a II. világháború után kimásztunk a pincékből, az odúkból és a táborokból. Szép lassan levette ezeket a sebeket, és egymás felé próbálja fordí-

tani a tekintetünket, Lehetnek ugyan, akik tovább akarják vinni a gyűlöletet, az egész nép ellen fogalmazott vádakát, mégis ez van a történet mélyén: az egymás felé forduló tekintet. Soha tehát ilyen jó alap, hogy a színház valóban a közösség, s ne az elszigetelődés művészete legyen. Közösségi színház nélkül nem tudok elképzelni egészséges társadalmat. *García Lorca* is azt mondta, hogy az a nép, amelyik elfordul a színházától, vagy nem fordul a színháza felé: halott. Vagy haldoklik, vagy már meg is halt.

— *De hát a pénztárak ablakában szinte folyton ott függ a „Minden jegy el-kelt” tábla!*

— Ez így van. De azt látja-e a közönség, amiből önmagára ismer? A haldoklás nemcsak a közönség, de a színház felől is elindulhat. Most az a nagy baj, hogy — nem szeretem ezt a szót használni —, egy kicsit *kozmpopolitábbak* lettünk a kelle-ténél. A szellemi vezetőink kezdenek elárulni bennünket. Nem saját anyagból dol-goznak, hanem idegenből. Vállalják ezt a borzasztóan megalázó, arcpirító epigoniz-must. Alig várjuk, hogy a *Plays and Players* új száma megjelenjen, hogy valami „modernet” betápláljunk a legközelebbi előadásba. Itt tartunk. Szégyelljük kimon-dani a szót: hűség és szolgálat. Szégyelljük azt, ami az én számomra mindig termé-szetes volt. Az ember végül is egy életet áldoz azért, hogy egy tiszta gondolatot meg-fogalmazzon; hogy szolgáljon egy államot, egy népet vagy éppen egy hatalmat, amellyel, ha néha fogcsikorgatva is, de egyetért. Mindent megtesz, hogy az életünk harmóniába szövődjön össze. Hogy a rend rendben maradjon. Harcol érte, hogy a szolgálat szellemét szolgaszellemmé ne aljasítsák... Ezek olyan dolgok, amelyek elől nem lehet elmenekülni. És egyáltalán miért meneküljek? S főleg hová? *Williams* vagy *Neil Simon* nem oldja meg az én, a mi életünk gondját! Értelmesebb a ma-gunk íróinál, a nekünk szóló íróknál maradni, akik számunkra teremtettek világokat magatartásban, emberségben és művészetben. Akiknek az életükkel van közük hozzá, hogy még ezen a térképen vagyunk. Egyre világosabban látom: ahhoz is megvolt bennük az erő, hogy mögöttük tiszta maradjon az emlék. Klasszikusainkról mondom: *Katonától Vörösmartyn* át *Németh Lászlóig*. Csak mindezt észre kellene venni! De olyan helyzetben nem lehet, ahol mindenki mindenki ellen, mert — újra mondom — nincs aki visszakérdez.

— *Pedig vannak számonkérő szellemeink, túl azokon is, akiket az imént emlí-tettél. Vannak drámai életművek, amelyek meghatározhatnák a magyar színház ér-deklődési körét. Miként lehet, hogy mégsem építenek rájuk úgy, mint ahogy az egy nemzeti drámairodalom és egy nemzeti színjátszás jó kapcsolata esetén természe-tes volna?*

— Ezt kérdezem én is! Ám itt még olyan jelenségek is vannak, amelyekről nem nagyon jó beszélni, mégis elkérülhetetlen. Hogy például magyar daraboknak az elő-adására nemigen találás rendezőt és társulatot. Egy idegen darab előadására viszont mindent, ami belefér. A kísérletezés ördöge olyan mérhetetlenül eluralta a színpadot, hogy most már csak az számít, ami kísérletnek indult és az is maradt.

— *A kísérlet azonban olykor fontos eredményeket is hozhat. Legfeljebb az ért-hetetlen, hogy azok a fogalmak, amelyeket Te használsz: nép, szolgálat, küldetés, erkölcsi vállalás, miért nem férnek össze a „modern” szellemmel? Csakugyan el-avultak volna?*

— Szoktam találkozni ilyesfajta mosolyokkal. De ha elhinném, hogy az én gon-dolkodásom korszerűtlen, akkor mi adná az erőt ennek az iszonytató munkának az elvégzéséhez, és annak az elviseléséhez, hogy egy életet a társadalmon kívül kell leélni? Mert tegyük a szívünket a kezünkre, ha azt halljuk: színész — mosolygunk, legyintünk egyet. Megbocsátjuk neki, hogy van, de azért igazán emberszámba venni nem kötelező. Hivatalosan most már gyönyörű szép társadalmi rangunk van: például kitüntetésekét kapunk, s nem a temetőn kívül temetnek el bennünket, de magának a színháznak mégisincs olyan társadalmi-erkölcsi helyzete, mint esetleg egy főiskolá-

nak, egyetemnek vagy egy tudományos intézetnek. Korszerűtlen volna azt követelni, hogy a színháznak is legyen ilyesféle rangja, komolysága és felelőssége? Tudva persze, hogy ebben maga a színház a leginkább ludas! A fiatalok kijönnek a főiskoláról, s bekerülnek egy társulatba, ahol még annyi erkölcsi korlát vagy számonkérés sincs, mint volt a főiskolán. Kezdődhet a teljes rothadás! Megkérdezhetnéd most: mit teszek én, azon túl, hogy elmondom, e folyamat ellen. Miért nem álltam ellen én a rothadásnak? Nem keresek kibúvókat. Mostanában egyre inkább ezen a mulhatalan felelősségen jár az agyam, mert félek tőle, hogy jön majd egy leleményes törpe nemzedék, amelyet mindenre föl lehet bérelni. És akkor jaj nekünk, jaj annak a színháznak, amit én színháznak nevezek; és talán nemcsak a színháznak. Közös érdek volna megakadályozni ezt! Mi, színészek azonban nem vagyunk hatalmon. Velünk sajnos csak megtörténnek az események; a lényegi folyamatokba még azoknak se lehet beleszólásuk, akik hosszú évtizedeken át szereztek érdemeket ezen a pályán.

A MI VÁLLUNKRA NEM AKAR ÁLLNI SENKI

— *Valóban elszomorító élményem volt, amikor legutóbb bementem Hozzátok a Nemzeti Színház öltözőjébe, s ott kitűnő, díjakkal koszorúzott művészeket arról hal-lottam beszélgetni: kinek hány éve van még hátra a nyugdíjig. Művész embernél ennél megdöbbentőbb dolgot nemigen tudok elképzelni. Mi ennek a búcsúzó, menekülő hangulatnak a magyarázata?*

— Az az érzésem, hogy ez a mostani korszakváltás egy kicsikét barbárabb, kegyetlenebb, mint régen. Mi az elődeink, óriások vállára állva próbáltunk tájékozódni; a mi vállunkra viszont nem akar állni senki, inkább elsöpörni bennünket. Ezt nem mindenki szeretné megvárni. Bölcsen vagy keserűen félreáll az útból. Az én színházi vándorlásaim mögött sincs más. Annak idején akkor jöttem el a *Nemzeti Színház*ból, amikor a *Neil Simon*okat kezdtük játszani. Arcpirítónak és erkölcstelennek tartot-tam, amit a színpadon csinálnom kellett. Pedig az még egy *Csehov*, sőt egy *Tóth Tihamér* volt ahhoz képest, amit azóta játszanak szinte minden színházban. Megkér-déztem: miért kell nekem ezt csinálni? És akkor megállt előttem a Nemzeti Színház igazgatója, s azt mondta: — „Értsd meg, azért, hogy *veszítsd el végre a történelmi arcodat!*” — Tehát én, akire ebben a tárgyban viszonylag érvényesen föl lehet húzni a függőnyt, csinálom valamit 30 éven át, és 30 év után azt mondják nekem, hogy ne legyél már olyan, amilyen vagy. Mit tehet ilyenkor a színész? Legjobb volna, ha ki-merne az előszobába és főbelőné magát. De hát gyarlón tovább él és próbál érvényt szerezni a saját szerepfelfogásának. Újra és újra elmondja, hogy ő miképpen gon-dolkodik egy-egy szerepről, s akkor azt válaszolják: mindenki más így csinálná. Mindenki más! Ezek után hogyan folytatod valaha is az életben a mondatot? Ha azt állítják, hogy tökkelütött vagy, mert úgy csinálod a mesterségedet, ahogy bárki meg tudná csinálni. És ezek történnék velünk nap mint nap.

— *Mégis, a keserűség ellenére, ha vállalkozol egy ilyen beszélgetésre, mint most a miénk, akkor hiszel a változás lehetőségében és a kimondott szó erejében.*

— Igen, hiszek. És azért vállalom ilyet, hogy a kimondott vagy leírt szó, ameddig csak meg tudjuk tartani, tiszta maradjon. A mi halhatatlanságunkat végül is a folyóiratok fogják megőrizni. Épp ezért, ha már túl vagyunk rajta, az sem baj, ha posztumusz lesz esetleg, amit itt elmondtam. A fontos csak az, hogy az ember az egész életével, életének minden percével egy monológot fogalmazzon, amelynek a lényege sohasem változhat. Nem szeretnék úgy elmúlni, hogy bekoszolódjon az emlék. Hogy valami vacak dolognak a részese voltam. Az ember szeretné tudni, hogy egyszerű és fontos az, amit teremtett; vagyis hogy az életének volt értelme. Ez az aggodás nemcsak énbennem van, hanem a nemzedékem minden olyan tagjában, aki komolyabban át meri gondolni azt, ami még ránk vár. Azt hiszem, a *rendelkezésünkre álló energiát már a megaláztatások elviselésére kell majd tartalékolni.*

Nekem szerencsére viszonylag jó a kedélyem, egészséges is vagyok; és talán átlátom a helyzetet. Nagyon sok mindent látok. Néha már-már oidipuszi a helyzet, mert milyen istenverés tudni azt, amit nem tudni volna jó. Kevesebb volna bennem az aggodás. De hát negyven éve napi húsz óra készenléti állapottal csinálom azt, amit csinálók. Negyven éve már, és figyelni nem szüntem meg. Ami nyugalmat ad, hogy ennek a korszaknak, ennek a negyven évnek a legnagyobb színházi embereivel dolgozhattam olykor közös csapatban, s a sors még azt is megadta, hogy remekművek társaságában tölthettem az időm javát. A korszak legnagyobb íróival alkotó kedvük, alkotó periódusuk legnagyszerűbb pillanataiban találkozhattam. Nem panaszkodhatom tehát; engem a föladatak mindig megtaláltak. Nincs bennem olyan fájdalom, hogy valaki eljátszik előlem egy szerepet. Legfeljebb az bosszant, ha azt, amit én a magam gigantomániás hősfelfogásával eljátszottam valaha emberfölöttiként, most eljátszzák kicsiben, miniatúrben. És ez is elég. Sőt, óriási siker. Úgy látszik, nincs többre igény. Akik ma előadásokat teremtenek, mintha az erő pusztája jelenléte sértené őket. Pedig én épp az erőt és az erkölcsi igényt tanultam el azoktól a hősköktől, akiket játszottam — *Dózsától Stromfeld Aurélig*. Erőt a megkerülhetetlen kérdés megválaszolásához: *mit jelentett a történelemben és mit jelent ma a világnak; ezen a pontján élni. Mit jelent ma magyarnak lenni?* És arra jöttem rá a *Hunyadi Jánostól Petrovics Petőfi Sándoron* át folytatható példasoron, hogy magyarnak lenni nem származási kérdés, hanem választás és felelősségvállalás dolga. A hazafiság számomra az, ahogyan *Németh László* megfogalmazta: *egy nép sorsához illő magatartás.*

VÁSÁRHELYEN, NAGYBÁTYÁMMAL

Tartok tőle, hogy azok, akik nem olyan szerzőkön és hőskönn iskoláznak, amilyeneken mi, sohasem fogják ezt megérteni. A színész végül is az általa játszott színdarabokban szerzi meg és erősíti föl a műveltségét. Nem mindegy tehát, hogy fiatalon mivel találkozik. Amit én végigcsináltam, hat életre is elég lehetne tanulságul. Mert valamiképpen részese lehettem a köztünk élő óriások küzdelmének. Annak a küzdelemnek, amit *Németh László*, *Ilyés* vagy *Nagy László* vívtak a világgal, a visszahúzó múlttal és a társadalommal a társadalomért, hogy ennek a szerencsétlen népnek jó pillanata legyen.

— *A mostani világfelfogásod kialakulásának kezdetét a velük való találkozástól számítod?*

— Részben igen. Sajnos azonban nem gyermek- vagy ifjúkoromban találkoztam velük. Ha én előbb, még ott Vásárhelyen, a legfogékonyabb állapotomban megismerkedhetem például Németh Lászlóval vagy Erdei Ferivel, vagy valaki hasonló emberrel, hiszem, hogy hamarabb eszméltem volna; és Kiss Ferenc intése ellenére sem mondtam volna le a rendezői pályáról. Nem mondtam volna le róla, hogy közvetlenül is befolyásoljam a színház útját. A rendező hatalmon van, módjában van harcolni, és eszköze is van hozzá. Kiválaszt, meghatároz ízlést, irányt, társulatot, mindent. Az egyetlen igazi hatalom a színházban. Nagyon sajnálom, főként a mai állapotból visszatekintve, hogy ez kimaradt az életemből. Most már mint szemlélő örülök neki, ha egy rendező nem önmagát találja el, hanem a színdarabot. Azt ugyanis nehezebb, mert alázatot kíván és fejtörést. Azt, hogy az ABC-nél kezdjük. Az olvasópróbánál, s ne a képzelgéseinknél. Egy jó olvasópróba örökre eldönti az előadás sorsát. Úgy kell elolvasni egy darabot, hogy az önmagához és hozzánk hasonlítson! Mi a fenének akarunk mi folyton okosabbak lenni a klasszikus nagy írónál is, aki egy életet áldozott azért, hogy megidézze az emberiség nagy pillanatait?

KÉTSÉGBEESÉSIG HAJSZOLT HIVATÁSTUDAT

— *Ha csak ennek a beszélgetésnek az alapján kellene összeállítanunk Besse nyei Ferenc legfontosabb tulajdonságainak a listáját, ilyesmi juthatna eszünkbe: népszolgálat, küldetéstudat, magyarságtudat és egyetemes ségre való törekvés vagy emberszeretet és történeti látás. Mi az, amit Te magad a leglényegesebbnek tudsz? Ami nélkül nem volnál az, aki ma vagy, ha elvinnék Tőled?*

— A makacs, a kétségbeesésig hajszolt hivatástudat. Ez az, amiről én nem tudok egy pillanatra sem lemondani. És úgy érzem, hogy nem volt hiába való ragaszkodnom hozzá. Ha bárhol végigmegyek az utcán ebben az országban Záhonytól Hegyesháalomig, vagy akár csak itt, a Kolosy téri piacon — nem is merem kimondani —, de érzékelem, hogy kialakult rólam egy kép. És éppen az a kép, amelyet én akartam. Hisznek bennem, és hisznek annak, amire esetleg az én alakításaim rádöbben-tették őket. Ezért nincs bennem semmi feloldhatatlan szomorúság. Mert tudom, hogy amit én elképzéltem — tetszik valakinek vagy sem — mégiscsak létezik. Még ha nem is az egész közönség lelke rezeg rá. Az én fájdalom csak annyi, hogy sokkal intenzívebben szeretném használni önmagamam. Rengeteg energia, lehetőség és kedély maradt bennem, mert valahogy az igény megszűnt rám és ránk a színházban. Töb-ben vagyunk, akikre most nincs igény. Úgyhogy a hátralevőket már abból az elő-legből fogjuk leélni, amit korábban összehoztunk. De nem volt hiába mégsem, mert nap mint nap tapasztalom: sokak lelkében élő valóság az, hogy mi voltunk. És hogyha egy sor nem jelenik meg rólam többé, ha soha többé nem megy föl a függőny — akár csak a többiek —, én már akkor is voltam.

Sajnálom, hogy ilyen rombolások történnek, s nem tudok elébük állni. De abban a hitben élek, hogy a józan ész, az emberi-társadalmi igény vissza fogja fordítani a művészeteket, köztük a színházat is, az elvadult absztrakcióktól. Mert az ember önmagát szeretné látni. Kusza a világ, s minél nagyobb a fenyegetettség, annál inkább szeretné az ember önmagát megtalálni. A komoly, felelős művészet nem fokozhatja a lélek kifosztottságát, a bizonytalanságérzetet. Nem mondhatja, hogy „ember, te igazán senki és semmi vagy; tele a jellemed gennyes kelésekkel; homoszexuális vagy, erkölcsi nulla, akire nem lehet bízni semmit. Ott vagy fölös-leges a társadalomban, ahol éppen vagy.” Így, ilyen tudattal nem lehet élni. A színháznak nem az a feladata, hogy a bambák, a lehajtott fejűek, a gyávák és meg-félemlítettek közösségét megteremtse; hogy félelmet erőszakoljon az emberekbe. A feladat pontosan ennek az ellenkezője. Egy ütemre járattani százakat vagy ezreket

egy őrmester is tud, de az önbecslés azonos magatartását kiváltani egy közösségből csak a lenyűgöző példa lehet képes. Ez volna tehát a feladat: a lenyűgöző példa.

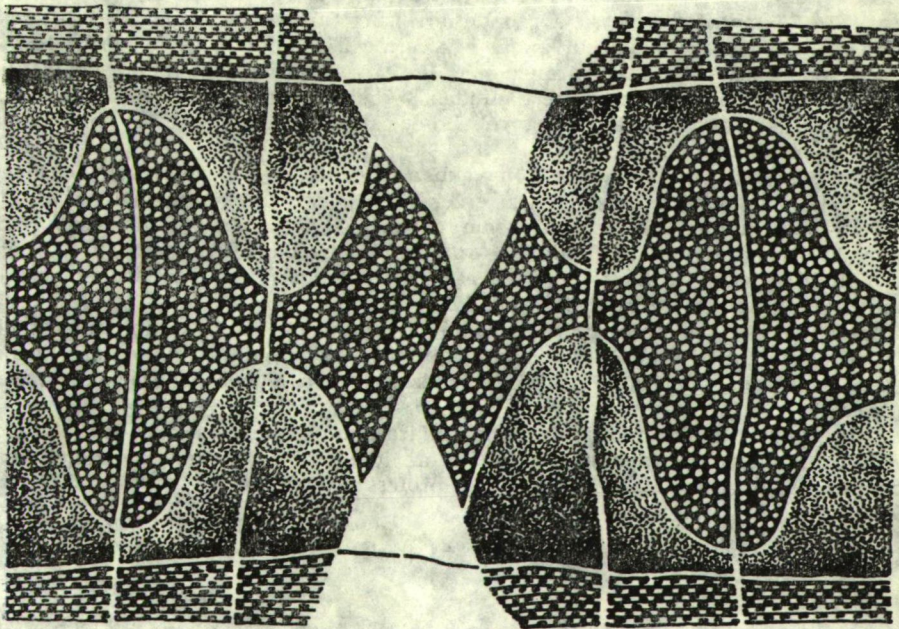
Ki kell mondani a valóságot, nem pedig tőlünk idegen álproblémákon merengeni. Becsülettel ki kell mondani a valódi veszélyt is, ha van, mert a veszély kimondásával csak a helyzetérzékelésünket erősítjük, nem pedig a veszélyt. Ki kell mondani a tévelygőknek, hogy rossz úton járnak. Hogy bármi legyen is a pillanatnyi, tetszetős látszat: nincs igazuk. Egy élet tapasztalatával a hátam mögött tudom, hogy a magyar színház most nem jó irányba megy.

Ennek ellenére türelemre intek mindenkit, mert a jó kibontakozáshoz türelemre van szükség. Csak magamtól kérdezem meg néha: elég erős vagyok-e én ahhoz, hogy ami jöhet még, el tudjam viselni? Mindegy. Most szolgálatban vagyok, s fegyelmezetten csinálom, amíg lehet. De ha ez így megy tovább, az évad végén nyugdíjba megyek, mert sajnálom ellenemre való rossz kis részfeladatokban összepiszkolni azt a negyven évet, amelyben azért sok szép is volt.

Akik ismertek, úgy emlékezzenek rám, amilyen voltam!

(A beszélgetés 1981 februárjában készült s márciusban *Bessenyei Ferenc*, kétszeres Kossuth-díjas, érdemes művész nyugdíjaztatását kérte a *Nemzeti Színház* vezetőitől. Eppen most hatvankét éves.)

PÁLFY G. ISTVÁN

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA